

Äldres inställning till organdonation

Barbro Binett

Bo Hagberg

Denna artikel redovisar en enkätundersökning om inställningen till organdonation. Syftet har varit att speciellt studera äldre personers attityder till att donera och mottaga organ. Personer med ett subjektivt gott hälsotillstånd var till övervägande del positiva, personer med dåligt subjektivt hälsotillstånd i stor utsträckning negativa såväl till att donera som mottaga organ. En särskild fråga gällde betydelsen av information om den nya transplantationslagen. 16% hade ändrat inställning av vilka ungefär hälften blivit mer positiva och hälften mer negativa.

Barbro Binett är lektor vid institutionen för omvårdnad, Medicinska fakulteten, Lunds universitet och Bo Hagberg professor vid psykologiska institutionen, Lunds universitet och verksam som forskare vid Gerontologiskt Centrum i Lund.

Den 1 juli 1996 fick vi en ny transplantationslag i Sverige. I samband därmed igångsatte Socialstyrelsen en kampanj där broschyren "Om du skulle dö kan någon annan få Ditt hjärta då" distribuerades till landets alla hushåll. I denna och även i en senare upplaga av broschyren benämnd "Kan någon annan få dina njurar när du dör?" informerades om den nya lagen, om donationer av organ och vävnader, nyttan med donationer och också uppgifter om vem som kan bli organdonator. Informationsmaterialet innehöll även donationskort och en anmälningsblankett med möjlighet för allmänheten att till Socialstyrelsens donationsregister meddela sin inställning till organdonation.

Problemområdet

År 1988 antogs ett nytt dödsbegrepp i Sverige. Det tidigare gällande hjärtdödsbegreppet ersattes då av begreppet hjärndöd. Enligt detta begrepp är en människa död då hjärnans samtliga funktioner totalt och oåter-

kalleligt fallit bort. Diagnosen ställs av läkare efter klinisk undersökning, som innebär att ett flertal kriterier på totalt bortfall av hjärnans funktioner ska vara uppfyllda (SFS 1987:269).

Personer som drabbats av bl a hjärnblödning eller skallskador och som diagnosticerats som hjärndöda tillhör de personer som kan bli aktuella som donatorer. Den tidigare gällande transplantationslagen (SFS 1975:190) byggde på principen om "förmodat icke samtycke". Det innebär i korthet att organdonation kan bli aktuell om en avliden person har lämnat skriftligt medgivande eller muntligt uttalat sig positiv till att donera sina organ. Den som inte avgett en viljeyttring i frågan betraktades alltså som negativ till organdonation.

I och med att den nya transplantationslagen (SFS 1995:831) trädde i kraft ersattes detta "opt-in"-system av ett "opt-out"-system. Enligt denna princip om "förmodat samtycke" utgår man ifrån att en avliden person som inte meddelat sin inställning antas vara positiv till att donera organ. I lagen framhålls att det är den avlidnes vilja, om den är känd eller kan utredas, som avgör om ett ingrepp för transplantation eller annat medicinskt ändamål får göras. I annat fall får ett sådant ingrepp göras om inte den avlidne skriftligen motsatt sig ingreppet eller uttalat sig mot ett sådant, säger lagtexten. Vidare påpekas att om någon person som stått den avlidne nära, t ex en familjemedlem, i sådana fall motsätter sig det får inte ingrepp göras - inte heller i de fall det skulle förekomma motstridiga uppgifter om den avlidnes inställning.

I och med att den nya lagen började gälla gavs ett uppdrag till Socialstyrelsen att med information till hushållen ge allmänheten en möjlighet att anmäla sin inställning till organdonation. I och med ett ställningstagande i frågan skulle den enskildes självbestämmande garanteras. Om allmänheten meddelar sin inställning skulle också anhöriga till presumtiva donatorer i högre utsträckning kunna slippa ta ställning i frågan som nu ofta är fallet.

Transplantationsverksamheten har under de senaste årtiondena genomgått en mycket snabb utveckling. Dess speciella karaktär har väckt debatt och frågor av såväl etisk, juridisk som psykologisk art. Frågor som rör döden och den döda kroppen, om att skänka delar av sin kropp eller ta emot kroppsdelar av andra personer är både emotionellt laddade och svåra att ta ställning till (Sanner 1991). Den kampanj som Socialstyrelsen startade i samband med den nya lagen väckte också debatt och kritik angående såväl det upprättade donationsregistret som de nya bestämmelserna men även sättet på vilket allmänheten informerades. Många hushåll säger sig aldrig ha nåtts av informationen.

Den nu gällande transplantationslagen gör att allmänheten oavsett ålder och hälsa bör ta ställning i frågan.

Tidigare undersökningar

Den första svenska studien om allmänhetens inställning till organdonation (Gäbel & Lindsoug 1987) visade att svenska folket i allmänhet har en positiv inställning. Av en grupp slumpvis utvalda malmöbor i åldrarna 18-75 år var 65 % av de svarande positivt inställda till att donera organ medan 16% var negativa och 19% tveksamma. En majoritet (72%) var också positiva till att själva motta organ. Senare svenska undersökningar av bl a Sanner (1989) och Gäbel & Lindsoug (1989) har givit liknande resultat. Undersökningarna har också visat överensstämmelse vad gäller samvariation mellan inställning och bakgrundsfaktorer främst ålder och utbildning och även i vissa fall med kön (Sanner 1991). Bland senare svenska undersökningar gjorda efter det nya dödsbegreppets införande har Sanner (1992) bl a studerat allmänhetens inställning till obduktion och liknande frågor. Härvid framkom att 62% av de svarande sade sig vara positiva till att donera organ. I en nyligen avslutad studie redovisar Sanner (1997) inställningen till att donera och ta emot organ och vävnad hos en grupp slumpmässigt utvalda upplänningar mellan 18-70 år. Studien gav vid handen att 61% av hela gruppen uppgav sig ha en positiv inställning till att donera sina organ. Yngre var mer positiva än äldre. Andelen negativa uppgick till 18% varav de flesta återfanns bland de äldre. Inte mindre än 85% av de svarande uppgav att de var positiva till att motta organ.

Bland tidig utländsk forskning visade en amerikansk undersökning (Gallup 1968) att 70% av allmänheten hade en positiv inställning. De regelbundet återkommande gallupundersökningarna under 70- och 80-talet i USA och Canada har visat stora variationer i allmän-

Personer med materialistisk livssyn samt personer med hög grad av dödsångest har visat sig mindre villiga att bli donatorer

hetens inställning från 25-45%. I andra undersökningar i USA har andelen positiva bland allmänheten varierat från 48-78%. Gemensamt för dessa studier är dock att yngre personer och personer med högre utbildning är mer positiva till organdonationer än andra (SOU 1989:98). I en översikt av beteendevetenskapligt inriktad forskning om organdonationer och transplantationer (Shanteau & Harris 1990) bekräftas bakgrundsfaktorens betydelse för inställning till organdonationer som bl a socioekonomisk status men även personlighetsfaktors inverkan. Därvid nämns att personer med en materialistisk livssyn samt personer med hög grad av dödsångest visat sig vara mindre villiga att bli donatorer.

I England uppgår andelen positiva till att donera organ till 70% (Matthewman 1993). I vissa delar av landet har man uppnått så höga siffror som 84% (Gore et al 1992). Trots dessa höga siffror så är det endast en minoritet av befolkningen i såväl Sverige som i andra länder som tillkännagivit sin inställning genom att bära på ett donationskort. I England som har ett opt-in system och där donationskort infördes år 1971 (Norman 1995) uppges att drygt tjugo år därefter fortfarande endast 18% av den vuxna befolkningen bär med sig ett kort i väska eller plånbok (Ward 1993) medan siffran för USA uppges vara 18-22% (Gäbel 1990). Sanners (1997) studie visade att 30% av en grupp tillfrågade upplänningar har signerat ett donationskort och/eller anmält sin inställning till Socialstyrelsens donationsregister.

Enligt Gäbel m fl (1997) har cirka 1.4 miljoner svenskar (cirka 15%) nu anmält sig till Socialstyrelsens donationsregister. En kontroll av de första 300 000 anmälningarna visade att 47% svarat ja till donation medan 52% var negativa till att donera organ. Det var främst yngre personer som hade en positiv inställning till organdonation.

Syfte

Föreliggande studie har velat undersöka en grupp äldre personers attityder och inställning till organdonationsverksamheten rent allmänt ävensom inställningen till att donera och motta organ samt också i vad mån

eventuella förändringar i deras inställning till verksamheten har skett efter den nya transplantationslagens införande.

Metod

Urval och genomförande

Studien är en enkätundersökning som riktar sig till äldre personer boende inom Lunds kommun. Ett frågeformulär bestående av 18 frågor med fasta svarsalternativ angående kunskaper om och inställning till organodonation samt sedvanliga bakgrundsfrågor konstruerades och utsändes jämte följebrev per post till ett obundet slumpmässigt urval på 435 personer i åldrarna 50 år och däröver. Datainsamlingen pågick under tiden 20 januari-20 mars 1997. Två påminnelsebrev utsändes till personer som inte besvarade det första brevet.

Av de 435 enkäter som sändes ut erhöles slutligen svar från 303 personer varav sex personer avlidit vid sampletillfället men inte avförts från registret och har därmed utgått ur populationen varför alltså svarsfrekvensen uppgick till 71%.

Bortfallet utgjordes av personer som antingen inte var anträffbara på sin hemadress eller som vårdades på sjukhus och var förhindrade att fylla i enkäten. Några personer returnerade formuläret utan att ha fyllt i detta eller meddelade per brev eller telefon att de inte var intresserade av att delta. Resterande sände aldrig in något formulär.

Bortfallet var något högre bland kvinnor än bland män. I övrigt förelåg ingen större skillnad vad avser bakgrundsvariablerna ålder och boendeort.

Det interna bortfallet var ytterst lågt och i förekommande fall fördelat över olika frågor.

Bearbetning och analys

Undersökningsgruppen har vid bearbetningen av data indelats i tre åldersgrupper.

Materialet har sammanställts i frekvens- och korsstabeller som signifikantestats med chi 2-analys. Skillnader (signifikanta på 5%-nivån) mellan de olika grupperna, könstillhörighet samt självskattat hälsotillstånd har studerats. Endast signifikanta skillnader redovisas och diskuteras.

Resultat

Sociodemografiska karakteristika

Av de 303 personer som besvarade enkäten var 42% män och 58% kvinnor i åldrarna 50-97 år (M=65 år). Fyrtio % av gruppen utgjordes av personer i åldrarna

50-59 år, 34 % av gruppen var mellan 60-74 år medan gruppen 75 - 97 år utgjorde 26 % av undersökningsgruppen.

Majoriteten av de deltagande (73%) var gifta eller sammanboende medan 4% var ogifta. Återstående 23% angav att de var fränskilda, änkor/änkemän eller s k särbo. Ungefär halva gruppen (47%) var bosatta inom Lunds stad, 38% bodde i mindre samhällen inom kommunen medan 15% hade sin hemvist på landsbygden (Tabell 1).

Tabell 1. Undersökningsgruppens fördelning över åldersgrupper och sociodemografiska variabler.

Ålder	50-59 år (n:121)	60-74 år (n:104)	75-97 år (n:78)	Totalt (n:303)
<i>Kön</i>				
Män	53	41	34	128
Kvinnor	68	63	44	175
<i>Civilstånd</i>				
Gifta/sammanboende	104	81	36	221
Övriga	17	23	41	81
Ej svarat			1	1
<i>Boendeort</i>				
Stad	46	57	38	141
Samhälle	60	33	23	116
Landsbygd	15	14	16	45
Ej svarat			1	1

På frågan om aktuellt eller tidigare yrke eller sysselsättning var sjuttioåtta personer (26%) tjänstemän, 20% hade manuella yrken, 5% var egna företagare medan 8% var akademiker. Övriga personer var långtidsarbetslösa, förtidspensionerade eller arbetssökande (36%) eller har inte uppgett något yrke (5%). Tjugofem av de 303 deltagarna i undersökningen uppgav att de var eller hade varit yrkesverksamma inom sjukvården som läkare, sjuksköterskor, undersköterskor, skötare och vårdbiträden.

Attityder och inställning till organodonation

Socialstyrelsens kampanj

253 personer (85%) anger att de erhållit Socialstyrel-

85% anger att de erhållit socialstyrelsens informationsbroschyr

28% är helt positiva och 24% övervägande positiva till organdonation

sens informationsbroschyr. Av dessa anser en majoritet (75%) att broschyren innehållit all eller i huvudsak all information de ansett sig behöva angående den nya transplantationslagen och dess innebörd. En mindre andel (17%) anser att broschyren endast till viss del uppfyllt deras behov. Det är endast 8% av de svarande som anser att Socialstyrelsens information inte alls givit den information som de ansett sig ha behov av.

Tidigare ställningstagande

106 personer (36%) säger sig redan ha känt till innebörden i den tidigare gällande transplantationslagen och drygt halva gruppen (154 personer) uppger att de redan innan den aktuella kampanjen tagit ställning för eller emot organdonation.

Frågan om undersökningsgruppen har agerat aktivt i frågan genom att sända in anmälan till Socialstyrelsens donationsregister angående sin inställning har besvarats av 292 personer varav 109 personer (37%) svarade jakande varav 37 var män och 72 kvinnor. Det är dock endast två personer i hela svarandegruppen som uppger att de sedan tidigare bär på ett donationskort. Dessa personer, båda kvinnor, har angett att de har en positiv inställning till att donera organ.

Aktuell inställning till organdonation

Av de 299 personer som besvarat frågan är 83 personer (28%) helt positiva till organdonation medan 73 personer (24%) säger sig vara övervägande positiva. Tjugosex % av gruppen har en övervägande negativ eller helt negativ inställning medan återstående 22% inte har kunnat bestämma sig i frågan.

Av de 156 positiva personerna är majoriteten, 148 personer, också villiga att donera vilka organ som helst. Övriga svarande tar tagit tillfället i akt och närmare specificerat vilka organ de kan tänka sig donera. Vanligast förekommande är därvid njurar, bukspottkörtel, lungor och i några fall hjärtat. Andra poängterar i stället de organ som de inte kan tänka sig donera. Därvid nämns oftast ögon, hjärta, lungor och hud.

De personer som är tveksamma eller säger nej till att donera sina organ framhåller att skälet till deras beslut har att göra med deras livsinställning eller ålder. Några personer framhåller att det främst är deras dåliga häl-

sotillstånd som är orsak till deras tveksamhet eller negativa inställning.

Beträffande frågan om inställning till att donera organ för annat medicinskt ändamål t ex forskning uppger 30% sig vara positivt inställda medan 39% säger klart nej och övriga 31% är tveksamma.

Vad beträffar önskan att mottaga organ från annan person framhåller halva gruppen (51%) att de är positivt inställda till detta om de skulle drabbas av en livshotande sjukdom och att det då är av ringa betydelse vem givaren är. De övriga 9% som har sagt sig vara positiva till att motta organ önskar organ enbart från familjemedlem eller nära vän men däremot inte från okänd givare. Femton % av de tillfrågade säger klart nej till att motta organ medan återstående 25% är odeciderade. En sammanställning av resultaten visas i *tabell 2*.

Tabell 2. Undersökningsgruppens inställning till organdonation, procent av hela gruppen. (n: 299)

(1) Att donera organ till annan person:

Helt positiva:	28
Ganska positiva:	24
Negativa:	26
Obestämda:	22

(2) Att donera organ till andra ändamål

Positiva:	30
Negativa:	39
Tveksamma:	31

(3) Att mottaga organ från annan person

Positiva oavsett givare:	51
Positiva enbart från familj:	9
Negativa:	15
Obestämda:	25

Vikten av ställningstagande i donationsfrågan

Bakom dessa frekvenssiffror döljer sig naturligtvis en uppsjö av nyanserade och kvalificerande synpunkter som kan vara av stort värde att presentera med tanke på det fortsatta arbetet att förstå bevekelsegrunderna bakom de uppgifter som tidigare redovisats i siffror.

En majoritet av de svarande (88%) framhåller att oavsett inställning till att donera organ är det viktigt att ta ställning i donationsfrågan. Denna fråga har givit det största antalet kommentarer vid sidan om angivet svarsalternativ. Nitto personer (34 män och 56 kvinnor) har lämnat kompletterande uppgifter. De främsta motiven till varför man anser ett ställningstagande viktigt var följande:

1) Att underlätta för efterlevande anhöriga är för 30 personer det viktigaste motivet. Det är främst kvinnor (n=22) som framhållit omtanken om familjen som främsta skäl till ett ställningstagande för eller emot organ-donation. Ett vanligt uttalande är: "För att bespara närstående ett stort problem."

2) Att kunna vara till nytta och hjälp är också ett vanligt argument för ett positivt ställningstagande. En av de 14 personer för vilka detta framhållits som det främsta skälet för deras ställningstagande uttrycker sig enligt följande: "När jag själv inte har någon nytta av mina organ är det bra om någon annan kan bli hjälpt". Några har dessutom sett det närmast som en plikt: "Jag ser det som en självklar plikt att försöka hjälpa".

3) Att kunna bidra till att rädda liv är ett annat relativt vanligt argument för ett ställningstagande och ett positivt sådant. En bland de 12 personer för vilka detta motiv är det viktigaste uttrycker sig så här: "Allt för att rädda människoliv!" eller som en 57-årig kvinna uttalar sig: "Det är viktigt att rädda liv och undvika att människor dör i onödan".

4) Tolv personer har framhållit vikten av att själv kunna bestämma över sin kropp. De flesta av dessa personer är negativt inställda till att donera organ och menar att det då är av stor vikt att man tagit ställning i tid och deklarerat den. "Därför att andra inte ska bestämma över mina kroppsdelar" säger en kvinna. Andra uttalanden rymmer tveksamhet och oro över att det inte "går rätt till" t ex "Man måste kunna bevisa att det görs på ett seriöst sätt." En annan kvinna uttrycker sig så: "Räds-lan - är jag verkligen död? Bli jag värdigt omhändertagen? Kan dessa frågor besvaras kan jag tänka mig bli en donator." Ytterligare ett par uttalanden får illustrera vikten av personlig integritet för dessa personer: "Man ska inte behöva känna skuld för att man säger nej" säger en äldre kvinna. Avslutningsvis en kommentar från en 94-årig man: "Jag vill gärna ha min kropp utan in-grepp".

5) Nio personer framhåller betydelsen av att kunna bi-stå sjukvården och dess brist på organ genom att ha en positiv inställning och att det därför är viktigt att med-dela denna åsikt. Flertalet som framhållit dessa åsikter är män. En 52-årig man uttrycker sig så: "Transplan-tationer kräver snabbhet. Är allt klart innan går det snab-bare". En jämnårig man formulerar sig så: "Större ef-terfrågan-högre aktualitet- man måste ställa upp!"

6) Åldersfaktorn har av några av de äldsta personerna i studien setts som det främsta motivet till att ta ställning i donationsfrågan - och att säga nej. Samtidigt är det

också vanligt att dessa personer också säger nej till att motta organ. "Jag är för gammal och sjuk" är ett vanligt förekommande argument.

Några av de äldsta har blivit positivt överraskade över att bli tillfrågade just med tanke på åldern. Så här säger en av dem, en 78 årig man: "Jag mår ganska bra, lite skavanker här och där i lederna men annars kanske jag kan tänka om.. hänger det inte bara på åldern så.."

7) Några personer framhåller som främsta motiv för sitt ställningstagande "att få och att ge". En 50-årig kvinna som är verksam i sjukvården slår fast: "Vill jag inte donera organ så ska jag inte heller ta emot. Det är viktigt att berätta det" medan en 80-årig kvinna skriver: "Vill man bli hjälpt så bör man ju också vara med och skänka organ."

Denna studie är hypotetisk vad gäller ställningsta-gande till organ-donation. Samtidigt pågår en autentisk studie med djupintervjuer av personer som varit i den faktiska situationen att ta ställning till problemet nära anhörigs död (Binett 1996). Denna studie som ger yt-terligare aspekter på de mer grannliga överväganden som då är för handen kommer att presenteras inom den närmaste framtiden.

Förändringar i inställning till organ-donation

På frågan om inställningen till att donera organ har för-ändrats efter den nya lagens införande svarar 49 perso-ner (16%) jakande medan resterande 254 personer (84%) framhåller att de inte klart ändrat sin inställning.

Av de 49 personerna som ändrat sin inställning har så gott som hälften, 23 personer, angett att de blivit något mer eller mycket mer positiv i sin inställning medan ungefär lika många, 26 personer gått i motsatt riktning och blivit något mer eller mycket mer negativa.

Bakgrundsfaktorer och organ-donation

Variablerna kön, ålder och självskattat hälsotillstånd har analyserats i relation till uppgifterna om attityder och inställning till donation. Avslutningsvis har en närmare analys gjorts beträffande inställningen till organ-donationer bland de personer i studien som är eller har varit yrkesverksamma inom sjukvården.

Kön

I vissa avseenden utgjorde kön en faktor där grupperna hade skilda uppfattningar. Kvinnor påtalar i högre grad än männen vikten av att ta ställning i organ-donations-frågan. Kvinnorna har också i högre utsträckning än männen anmält sin inställning till Socialstyrelsens

Av de som förändrat inställning har kvinnorna blivit mer negativa medan männen blivit mycket mer positiva

donationsregister. De sade sig också vara mera nöjda än männen med den information de erhållit i Socialstyrelsens informationsbroschyr.

Av de personer som angett att de förändrat inställning till att donera så är det kvinnorna som blivit mer negativa medan männen i högre utsträckning blivit mycket mer positiva.

Ålder

Det är de äldsta som anmält sin inställning till Socialstyrelsens register.

Inställningen till att donera organ visar sig vara starkt relaterat till ålder. Den mest positiva gruppen återfinns bland de yngsta svarande. Inte mindre än 58.7% är klart positiva medan endast 14.8% i samma åldersgrupp är mer eller mindre negativa. I mellangruppen (60-74 år) är 53.5% positiva till att donera organ medan 25.7% är negativa. I den äldsta gruppen är 40.3% positivt inställda medan 44.2% säger sig vara helt negativa till detta. Antalet odeciderade personer uppgår till 26.5% i den yngsta åldersgruppen, 20.8% i mellangruppen för att minska till 15.5% bland de allra äldsta personerna. (se tabell 3)

Tabell 3. Inställning till att donera organ fördelat över ålder och kön (n:299).

Variabel/ Inställning	Positiv* %	Negativ* %	Obest. %	Totalt %	p
<i>Kön</i>					
Män	55.4	20.0	25.6	100.0	n.s.
Kvinnor	50.6	30.5	19.0	100.0	
<i>Ålder</i>					
50-59 år	58.7	14.8	26.5	100.0	<0.01
60-74 år	53.5	25.7	20.8	100.0	
75-97 år	40.3	44.2	15.5	100.0	

* En sammanslagning har gjorts av svarsalternativen helt positiv och övervägande positiv resp.helt negativ och övervägande negativ.

På frågan om inställning till att mottaga organ är den yngsta gruppen klart överrepresenterad bland de med positiv inställning (62%) mot endast 8.5% i åldersgruppen 75 år och äldre.

58.3% av de sistnämnda säger klart nej till att ta emot organ från annan person. Den mest tveksamma gruppen är mellangruppen äldre (31.3%).

De äldsta personerna är även något mer tveksamma till att donera organ till andra medicinska ändamål än vad de två yngre åldersgrupperna är.

Hälsotillstånd

De svarande har skattat sin egen hälsa på en skala från god till dålig. Denna variabel visade sig höra samman med ett flertal variabler.

Gruppen gifta och sammanboende har skattat sin hälsa högst jämfört med övriga. De äldsta personerna är de som säger sig må sämst.

Hälsan skiljer sig också med avseende på kön. Männen i studien har i högre utsträckning angett sig ha ett gott hälsotillstånd men också ett dåligt jämfört med kvinnorna som oftast uppger sig må "ganska bra".

Angående frågor om de svarande tidigare tagit ställning till organdonation visar det sig att frågan oftare har engagerat personer med god hälsa som tagit ställning antingen för eller emot.

På frågan om vilken inställning man har till organdonation idag visar det sig att de friskaste var mest positiva. (se tabell 4)

Tabell 4. Hälsotillstånd och aktuell inställning till organdonation (n:293).

Variabel/ Inställning	Positiv* %	Negativ* %	Obest. %	Totalt %	p
God hälsa	71.4	11.1	17.5	100.0	<0.0001
Ganska god hälsa	41.5	35.4	23.1	100.0	
Dålig hälsa	24.3	43.3	32.4	100.0	

* En sammanslagning har gjorts av svarsalternativen helt positiv och övervägande positiv resp.helt negativ och övervägande negativ.

Viljan att donera alla slags organ finns främst bland de som uppger sig vara friska. De mest negativa till organdonation återfinns bland de personer som mår dåligt.

Personer med vårdyrken

Bland de 303 personer som utgör svarandegruppen återfinns 25 personer med olika slags vårdutbildningar. Av dessa är 4 läkare, 7 sjuksköterskor, 7 undersköterskor/skötare, 5 vårdbiträden samt 2 personer som angett

"vårdyrke" som profession. Trots det ringa antalet kan det vara av intresse att närmare granska dessa personers inställning till organdonation. Det visar sig att 7 av de 25 personerna har anmält sin inställning till donationsregistret, dock ingen bland läkarna. En majoritet (16 personer) uppger att de svarat ja på frågan om de redan tidigare tagit ställning (för eller emot) till frågan om att donera organ. Vad gäller den aktuella inställningen till att donera egna organ svarar halva gruppen (12 personer) att de har en positiv eller övervägande positiv inställning till att skänka organ. Sex personer säger sig vara övervägande negativa eller helt negativa och återstående sju personer har inte bestämt sig. Endast en av de läkarna uppger sig vara helt positiv. På frågan om inställningen till att mottaga organ från annan person svarar ungefär hälften (13 personer) obetingat ja medan två positivt inställda endast kan tänka sig motta organ från familjemedlem eller nära vän. Fem personer är klart negativa och fem är odeciderade.

Den fråga som rör inställningen till att donera organ för andra medicinska ändamål t ex forskning besvaras av elva personer med ett klart nej medan nio personer svarar obetingat ja på frågan och fem är tveksamma. Endast en person av de tjugofem bar på ett donationskort.

Diskussion

När det gäller Socialstyrelsens kampanj säger sig de flesta ha erhållit informationsmaterialet och läst det. En majoritet är också nöjda med den information man fått. Endast 8% känner sig oinformerade i frågan om det nya dödsbegreppet och bestämmelserna för organdonation. På frågan om man har agerat aktivt i frågan genom att göra en anmälan till Socialstyrelsen om sin inställning har inte mindre än 109 personer (37%) svarat jakande. Procentuellt är det jämförbart med Sanners (1997) studie i Uppsala där 31% av undersökningsgruppen i åldrarna 18-70 år redovisat sin inställning genom anmälan till donationsregistret. Den höga andelen personer som anmält sig till Socialstyrelsen får ändå ses som anmärkningsvärt hög i vår studie. Är det så att kampanjen aktiverat äldre personer som har levt längre och för vilka frågor rörande döden kanske är mera aktuell?

Trots att så många som drygt halva gruppen (53%) redan tidigare tagit ställning i organdonationsfrågan var det dock endast två personer som redan bar på ett donationskort. Man kan alltså konstatera att i gruppen

föreligger en kraftig diskrepans mellan inställning och aktivt handlande vad gäller denna fråga.

Som tidigare sagts avser studien personer från 50 år och däröver. En stratifiering inom detta intervall visar att den yngsta gruppen till övervägande del är positivt inställda till donation medan den äldsta gruppen är den mest negativa. Att den yngsta gruppen var den som var mest positiv till att donera organ överensstämmer med studier av Sanner (1991) ävensom att man ser att en positiv inställning stadigt sjunker procentuellt sett med ökad ålder.

Det är vanligare att kvinnorna i vår studie har deklarerat en negativ inställning till donationer (30.5%) jämfört med männen (20%).

I föreliggande studie uppgår antalet positiva till att donera organ till totalt 52 % och antalet negativa uppgår till 26 % medan 22% inte har bestämt sig. Gäbel m fl (1997) redovisar inställningen hos de första 300 000 registrerade i donationsregistret varvid totalt 47% svarat ja till att donera organ medan 52% sagt nej medan Sanner (1997) i Uppsalastudien redovisar att 61% är positiva till att donera organ och vävnad.

Vad gäller svängningar över till en mer positiv inställning efter det att nya lagen trätt i kraft finns det en övertikt bland männen (16%) medan endast 8.5% av kvinnorna nu uppger att de är mycket mer positiva i sin inställning. Hos 36% av männen och 29.8% bland kvinnorna har ingen förändring skett.

Resultaten visar på en klar skillnad vad gäller ställningstagande i donationsfrågan före och efter den nu genomförda informationskampanjen. Medan 53% hade tagit ställning innan har efter kampanjens avslutande 78% tagit ställning. Kampanjen har således gjort folk medvetna om vikten av att ta ställning.

Vad gäller sakens andra sida dvs att vara mottagare av donerat organ är 59% för, 15% mot och 26% obestämda. I Sanners (1997) studie är 69% av de tillfrågade positiva till att motta organ från avliden givare och 77% positiva till att motta organ från levande givare.

En jämförelse mellan givare och mottagare i vår studie utfaller så att av givarna kan 97.6% tänka sig motta organ från annan person och av mottagarna är

Av 'givarna' kan 97,6% tänka sig motta organ från annan person och av 'mottagarna' är 85,6% positiva till att skänka organ

Gruppen med vårdutbildningar synes inte skilja sig nämnvärt från övriga undersökta

85.6% positiva till att skänka organ. Alltså visar man sig vara ganska sammanhållen i sin inställning dvs man både ger och tar.

På den direkta frågan om förändrad inställning efter den nya lagens införande och till följd av den därpå följande informationskampanjen är det endast 16% som menar sig ha ändrat inställning. Av dessa har 47% blivit mer positiva och 53% mer negativa. Förutom de med en stabil inställning i donationsfrågan visar det sig på marginalen finnas ett antal personer med en till följd av kampanjen ändrad inställning där en polarisering skett i båda riktningarna dvs man har blivit såväl mera positiv som mer negativ. Resultatet visar därmed inte på att man fått fler villiga givare efter kampanjen än före.

Hos de 25 personer med vårdutbildningar var halva gruppen positiva till att donera medan resterande personer är jämnt delade i negativa och obestämda. Ungefär halva gruppen var positiva till att motta organ medan återstående var negativa eller obestämda i lika delar. I denna grupp innehade endast en person ett donationskort. Gruppen synes inte skilja sig nämnvärt från de övriga i undersökningen.

Det många gånger psykologiskt tunga arbetet inom sjukvården sker under tjänsteutövning. Det påtalas också från Socialstyrelsen att personal inom sjukvården nu ska vara informerade om transplantationsverksamheten och också själva ta ställning i frågan och bidra till en gynnsam utveckling av denna verksamhet. Erfarenheten av verksamheten och nödvändigheten att identifiera och inter文enera i processen utmanar säkert ständigt personalens eget ställningstagande. I Sanners doktorsavhandling (1991) behandlas bl a sjukvårdspersonalens inställning och erfarenheter. Bland annat visade resultaten att inställning till organdonation varierade mellan olika yrkeskategorier så att läkare och elever var mest positiva till att donera organ medan sjuksköterskegruppen var betydligt mindre positiv i sin inställning.

De svarandes hälsotillstånd visade sig också vara avgörande för den enskildes inställning. Således var man till övervägande del (71.4%) positiv om man bedömde sitt allmänna hälsotillstånd som gott medan 43% bland

de med dåligt allmäntillstånd hade en negativ inställning till att donera organ.

Inställningen till att motta organ skiljer sig klart med avseende på svarandegruppens upplevda hälsotillstånd. Således är de som upplever sin hälsa som god till övervägande del positiva (73%) till att motta organ medan de med dålig hälsa till lika delar är positiva (44%) som negativa (56%).

Är då personer som anser sig må dåligt därför av den uppfattningen att det inte är aktuellt att donera organ? Uttalanden som antyder sådan inställning framkom i personernas egna kommentarer.

På samma sätt kan frågan ställas om de som betraktar sig som gamla och sjuka därför också anser det inaktuellt att få ett nytt friskt organ i en sjuk kropp. Med tanke på att några i gruppen förvånades över att de inte var "för gamla" för att donera kanske ålderskriterier är en väsentlig information i eventuellt kommande informationskampanjer.

I denna äldrepopulation är bilden ganska diversifierad både med avseende på informationspåverkan, inställning såväl till att ge som att få organ samt i stora stycken beroende av såväl hälsa som uppnådd ålder. Slutligen kan det konstateras att information om den nya transplantationslagen haft effekter framför allt i en ökad grad av ställningstagande i huvudfrågan men att det bland de förändringsbenägna skett en polarisering såväl mot positiv som negativ inställning.

REFERENSER

- Binett B:* Organ Donation from a Family Perspective. Presented at The Second International Congress in Thanatology and Suicide. Mexico City, Mexico, Sept. 1996.
- Gäbel H, Lindskoug K:* 65% kan tänka sig att donera organ. Läkartidningen 1987; 84: 1065-1069.
- Matthewman E:* Free to choose. Nurs Times 1993; Vol 89, No 20: 45-46.
- Sanner M:* Den döda kroppen. Psykologiska och socialmedicinska aspekter på organdonation, transplantation och dödsriterier. Uppsala, Uppsala universitet, Akad.avh. Socialmedicinsk tidskrifts skriftserie nr 53, 1991.
- Sanner M:* Blod tjockare än vatten. Läkartidningen 1997;94:22: 2098-2102.
- Shanteau J, Harris R J:* Why psychological research on organ donation? In J Shanteau & R J Harris (Eds): Organ Donation and Transplantation. Psychological and behavioral factors. Washington D. C. Amer Psychol Ass, 1990.

Fullständig referenslista kan fås av författarna.